

Historien om Sverige – en historia i tiden?

ULF ZANDER*

Lunds universitet

I *The Frontiers of Knowledge: What We Now Know about Science, History and the Mind* ägnar den brittiske filosofen A. C. Grayling betydande utrymme åt olika aspekter av historien och hur den kan förstås. En sedan länge känd problematik är den mellan "the study of past events" och "the past events and circumstances themselves". Den är nära förbunden med frågan om det är möjligt att särskilja vetande om vad som faktiskt har hänt från själva den vetenskapliga processen, det vill säga vilka frågor vi ställer till det förflutna i kombination med teoretiska och metodiska val. Annorlunda uttryckt står historien i ett intrikat beroendeförhållande till nuet. Det är en relation som utmanar föreställningen om att den professionelle historikern är det närmaste vi kommer att resa i tidsmaskinen: drömmen om att förflytta oss till dåtiden för att få en oförfalskad tillgång till svunna tider, oberoende av alla de tolkningar av den som har gjorts under perioden mellan att den ägde rum och nuet.¹

För Grayling är den centrala och återkommande frågan om det går att tala om en historisk sanning och, om så är fallet, "to what extent can we know it?" Att han är benägen att svara nekande beror på att historien inte kan – eller kanske inte bör – frikopplas från nuet. Många kapitel i de senaste århundradenas historia är av en sådan karaktär att historien "groans under a burden of tragedy and suffering" som inte får glömmas bort då minnet av dem har stor betydelse för nutiden och framtiden.² Filosofen nöjer sig inte bara med det välbekanta konstaterandet att vi

* Professor i historia.

1. A. C. Grayling, *The Frontiers of Knowledge: What We Now Know about Science, History and the Mind* (Dublin 2022) s. 192–194.

2. Grayling (2022) s. 194.

studerar oss själva när vi studerar historien utan sammanfattar vältaligt den utmaning som alla som vill ta sig an det förgångna ställs inför:

Each generation and society looks at the past through its own lenses – indeed through a multiplicity of competing lenses, whose refractive indices depend on a variety of political and social positionings – which amplify some things and screen out others; and the prescriptions of these lenses change with time and circumstance.³

Craylings huvudsakligen historiografiska ansats bidrar indirekt till att påvisa hur komplex studiet av historia är, då det inte är tillräckligt att bara hänvisa till variationer av politiska och sociala positioneringar. Den historiekulturella insikten är att de arenor, forum och genrer av allehanda slag som historia kommuniceras på, påverkar de sätt som det förflutna presenteras på. Med andra ord: en doktorsavhandling i historia kan och bör inte vara av samma karaktär som ett läromedel för elever i ungdomsskolan och de uppgifter som finns i den senare kan inte ligga till grund för en fikcionalisering av det förflutna. De krav som bestämmer vad som utmärker god historievetsenskap är således av en annan karaktär än de riktlinjer som är avgörande för utformningen av till exempel en museiställning eller en tv-serie om Sveriges historia.⁴

Av resonemanget följer att det är mindre fruktbart att ägna ett betydande utrymme åt felfinneri och klagomål, såsom att kvinnorna troligen inte rakade benen och männen knappast hade välvårdade skägg under stenåldern, eller synpunkter på att för mycket eller för lite tid har ägnats en viss aspekt eller period av historien.⁵ Det är heller inte enkelt att avgöra ifall nivån har varit nöjaktig. I ena ändan finns de som klagat över att den inte ens är utmanande för en sjätteklassare och ett exempel på en underskattning av tv-tittarnas intelligens.⁶ I den andra märktes

3. Grayling (2022) s. 194.

4. Ulf Zander, "Historiekulturella manifestationer: historia i ord, bilder och musik", i Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (red.), *Historien är närvarande: Historiedidaktik som teori och tillämpning* (Lund 2014) s. 91–175.

5. Sådana invändningar präglade i mångt och mycket debatten om Herman Lindqvist bokserie *Historien om Sverige* på 1990-talet och har även förekommit i anslutning till tv-serien *Historien om Sverige*, se t.ex. Karin Bojs, "Fel och flum i SVT:s historiesatsning", *Dagens Nyheter* 3/12 2023 samt Andreas Åkerlund, "Slutbetyg för SVT:s 'Historien om Sverige'", *Kvartal* 26/3 2024.

6. Fredrik Persson-Lahausen, "SVT:s nya serie – inget för sverigevännerna", *Aftonbladet* 4/11 2023; Johan Croneman, "'Historien om Sverige' lär bli en tittarsuccé – trots larvigheterna", *Dagens Nyheter* 7/11 2023.

de som under senare årtionden fått sig till livs en historia i skolan utan årtal, större sammanhang och diskussioner om orsak och verkan. Mot en sådan bakgrund var Historien om Sverige ”ett värdefullt komplement”⁷

Däremot är frågor om vilka sanningsanspråk som tv-seriens upphovspersoner gör, hur form förhåller sig till innehåll och relationen mellan fakta och tolkning i allra högsta grad relevanta. Jag kommer att ta mig an sådana spörsmål dels genom att resonera kring några av de reaktioner som tv-serien väckte och hur såväl dessa som de tio delarna förhåller sig till tidigare tv-produktioner om Sveriges historia. Dels uppehåller jag mig vid vilka aspekter av Historien om Sverige som *inte* har uppmärksamats och vad dessa tystnader säger om svensk historieförmedling i det tidiga 2020-talet, såväl i akademien som i offentligheten.

Svensk historia i rörliga bilder

Under de sista årtiondena av 1900-talet fick bokverk och utställningar om svensk historia återkommande stor uppmärksamhet och resulterade vid ett flertal tillfällen i omfattande debatter. Ordväxlingar förekom också i det tidiga 2010-talet när svensk historia ånyo var föremål för åtta rikt illustrerade böcker och en utställning på Historiska museet i Stockholm, men inte med samma frekvens och intensitet som före millennieskiftet.⁸ Att SVT:s tv-serie Historien om Sverige rönt stort intresse både inför premiären och under sändningen av den hösten 2023 och våren 2024 är ett tecken i tiden. En tv-kritiker betonade i anslutning till att de första avsnitten visades i SVT att historia i rörliga bilder inte är en garanti för underhållning. Olle Hägers och Hans Villius 1 000 år – en svensk historia var antagligen ”världens mest långtråkiga tv-serie”. Redan dess introduktion gav honom känslan av att ”besöka dödens väntrum”.⁹ Historikern Henrik Meinander var av en liknande uppfattning. Han ställde i en genomgång av de tre första avsnitten av Historien om Sverige dem i kontrast till äldre, långsammare och mindre ambitiösa tv-produktioner. I samma veva sammanfattade han vår tids generella

7. Essy Klingberg, ”Lärdomar från veckan”, *Svenska Dagbladet* 12/11 2023.

8. Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider: Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte* (Lund 2001) s. 353–383, 427–445; Carl-Johan Svensson, *Folkligt festligt, fullsatt: Offentlig debatt om Historiska museets publika verksamhet från Den svenska historien till Sveriges Historia* (Jönköping 2014) s. 87–139, 265–276.

9. Jan Andersson, ”’Historien om Sverige’ är snygg och medryckande”, *Göteborgs-Posten* 1/11 2023.

förskjutning från texter till skärmar. Den som vill läsa eller lyssna på ljudversionen av det ovan omtalade åttabandsverket måste "förbereda sig på ett ultramaraton" till skillnad från tv-versionens tio timmar, en dryg "hurtig dagsmarsch".¹⁰

Meinander hade mycket gott att säga om Historien om Sverige. Han var långt ifrån ensam om att ta sin utgångspunkt i formen. Medan andra som skrev om tv-serien hade kritiska synpunkter bland annat på mindre övertygande *re-enactments* och de många drönarsekvenserna av landskap, beledsagade av Oscarvinnaren Ludwig Göransson och Per Gunnar Juliussons musik, imponerades den finländske historikern av producenterna Patrick Bratts och Björn Wahrens historieförmedling för en bred publik. Programmen utmärktes av en avancerad film- och kamerateknik. Meinander tilltalades även av kombinationen av en ramberättelse och expertkommentarer till de återkommande fallstudierna i form av tablåer som bidrar till att levandegöra olika epoker. Värre var det med kommentarerna från åskådare som reagerade på det första avsnittet med fokus på stenåldern. Vad som hade fått deras känslor att svalla var uppgiften att dagens Skåne befolkades av jägare med mörk hy och blå ögon. Från en finsk horisont framstod sådana invändningar som "en blind fläck i svenskarnas självförståelse", som även gjort sig påmind i andra svenska sammanhang såsom diskussionerna om Nato. En egenhet, som förvisso återfinns även på andra håll, är oviljan att erkänna påverkan utifrån för utvecklingen i Sverige.¹¹

Om Meinander hade skrivit sin text efter att ha sett alla tio delarna hade han kanske varit benägen att hålla med dem som påpekade att det trots allt finns inslag som bäst beskrivs som en nationell framgångssaga. Ju närmare nutiden som tv-serien kommer, desto större blir tonvikten vid beslut och processer som bidragit till att göra dagens Sverige till en demokratisk nation och ett föregångsland på en rad områden förknippade med välfärd, jämlikhet, jämställdhet och samförstånd. I sistnämnda avseende påminner reaktionerna på de sista avsnitten av Historien om Sverige om tidigare diskussioner om hur svensk historia ska förmedlas i rörliga bilder. En del kritiska röster om att 2024 års historieskrivning alltför mycket påminner om en socialdemokratisk idealbild av 1900-

10. Henrik Meinander, "Reaktionerna blottar en närsynt svensk självbild", *Svenska Dagbladet* 19/11 2023.

11. Meinander 2023.

talets utveckling påminner starkt om invändningarna mot Olle Hägers *Hundra svenska år* (1999).¹²

Gammalt vin i nya läglar?

Även i andra avseenden rullar *Historien om Sverige* på i väl uppkörda hjulspår, de många formmässiga nymodigheterna till trots. Eller rättare sagt: att formatet är annorlunda tycks ha gjort det svårare för många bedömare att se under ytan på programserien. Den som med några månaders distans blickar tillbaka på omdömena över tv-serien ser snart ett tydligt mönster. Då och då framfördes invändningar mot att regionala och lokala perspektiv gick på tvärs med tv-seriens narrativ.¹³ Desto mer uppmärksamhet riktades mot formfrågor. Bedömare kommenterade sätet att filma, musiksättning och, inte minst, valet att låta skådespelaren Simon J. Berger vara tv-tittarnas ciceron genom den svenska historien, från stenåldern till vår tid.¹⁴ Framför allt i landets södra delar påpekades att Berger, troligen utan att vara medveten om det, blev en imitator. Konceptet kändes nämligen igen från den sex år äldre *Historien om Danmark*. Inte nog med att Berger gjorde i stort sett samma sak som hans danske kollega Lars Mikkelsen. Även i andra avseenden var lånen från danska och nederländska förlagor så tydliga och så många att de gränsade till plagiat, konstaterade *Sydsvenskans* film- och tv-recensent Mattias Oscarsson.¹⁵

Vad varken Oscarsson eller någon annan tog upp till diskussion var effekterna av att den fjärde väggen revs med hjälp av Berger. Den fjärde väggen är en term hämtad från teatern och syftar på den osynliga ridån mellan skådespelarna på scen och publiken i salongen. På liknande sätt har filmens och tv-seriernas skådespelare varit åtskilda från den faktiska värld som åskådarna lever i utifrån det oskrivna kontraktet att publiken ostört kan följa handlingen samtidigt som de som agerar gör det utan att låtsas om dem som ska ta del av dramat efter premiären. Att

12. Per Höjeberg, "Att berätta historien om Sverige", *Signum* 2024:3 s. 27–28. Om *Hundra svenska år* och debatten som den väckte, se Zander (2001) s. 415–416.

13. Se t.ex. Gunnar Wetterberg, "Om man ser det lite grann så här från Skåne...", *Sydsvenskan* 11/12 2023.

14. Jan Andersson 2023; Croneman 2023; Torbjörn Flygt, "Är det barn-tv vi tittar på?", *Sydsvenskan* 10/11 2023; Anna Andersson, "Experterna får för lite tid i 'Sveriges historia'", *Aftonbladet* 14/11 2023; Lisa Magnusson, "Titta vilket spännande blodbad!", *Dagens Nyheter* 9/12 2023.

15. Mattias Oscarsson, "Historien om Danmark blev 'Historien om Sverige'", *Sydsvenskan* 29/11 2023; Mattias Oscarsson, "Historien upprepar sig ... igen och igen", *Sydsvenskan* 3/12 2023.

på olika sätt riva eller forcera väggen har varit vanligt förekommande; rötterna går tillbaka åtminstone till elisabetanska dramer i 1500-talets England, men har tagit sig nya uttryck under senare årtionden. Genom att tilltala åskådarna har film- och tv-makare inte bara brutit illusionen i syfte att involvera publiken. Detta grepp har också fyllt funktionen av att utmana och ifrågasätta den handling och de bilder som utgör själva produktionen.¹⁶

I Historien om Sverige fyller inte närvaron av Simon J. Berger funktionen av att bryta någon illusion. Tvärtom. Inslagen med honom är en variant på samma tema som de inbjudna experterna. Sällan eller aldrig kommenterar de skilda tolkningar av gångna tider i Sverige. I stället lägger de mestadels ut texten om nya fynd, metoder och källmaterial som uppdaterar snarare än förändrar den svenska historien. Mig veterligen är det bara vid ett tillfälle under de tio avsnitten som det görs klart att historien har haft en helt annan utformning då den har brukats i nationalistiska sammanhang, och det är när stormaktstiden är på tapeten. Det hade legat nära till hands att resonera kring på vilka sätt som till exempel vikingatiden eller folkhemmet har varit både sentida ideal, varnande exempel och fungerat som ett slagfält för de som har velat ta det förflutna i sin ideologiska tjänst.

Frånvaron av sådana inslag påvisar att Historien om Sverige är i takt med tiden, vilket innebär att den huvudsakligen utmärks av en traditionell utformning. Det senaste årtiondets många varningar för *fake news* och *fake history* har bidragit till en *backlash* i skilda sammanhang. Den utmärks av ökad tilltro till fakta som i sin tur kan ligga till grund för en attraktiv men svårdefinierad objektivitet. Samtidigt har tolkningar och deras betydelse för olika historiesyner och historiska perspektiv fått allt svårare att göra sig gällande. Trenden är tydligast när historia avhandlas i offentligheten men märks även av vid de historievetenskapliga institutionerna.

Det innebär en historieskrivning av äldre datum som har lite gemensamt med de utmaningar som A. C. Grayling och andra har understrukt betydelsen av under senare årtionden. I Historien om Sverige utmanas åskådarna inte att fundera över i vad mån vi faktiskt kan veta om det förflutna. I stället förmedlas bilden av arkeologi och historievetenskap

16. Se t.ex. Tom Brown, *Breaking the Fourth Wall: Direct Address in the Cinema* (Edinburgh 2013).

som varianter av naturvetenskapliga discipliner i vilken sanningen – eller åtminstone en kanon – kan etableras. I samma anda ges så gott som inget utrymme alls åt funderingar över hur sambanden mellan hur vi tolkar dåtiden, förstår det nuvarande och förutser framtiden. Betraktat på detta vis är de tio avsnitten om Sverige från stenåldern till våra dagar ett ambitiöst men fåfängt försök att lägga historien till rätta. Risken är högst påtaglig att Historien om Sverige inte kommer att åldras med värdighet.